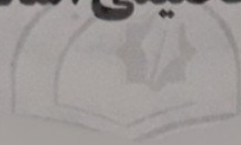

نقدی بر کتاب تاریخ تحلیلی اسلام

عبدالرحیم قنوات

عرضه می‌شود، اصولاً ناظر بر درسی بودن آن است. به بیان دیگر، این مقاله متکفل توضیح این ادعاست که تاریخ تحلیلی اسلام متن درسی مناسبی نیست، اگرچه ممکن است به عنوان کتابی برای مطالعه و حتی تحقیق دارای وجوه قوت نیز باشد.

اشکالات وارد بر این کتاب از این نظر، طی موارد زیر عرضه می‌شود.

۱. عنوان کامل کتاب، تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان است و مطالب کتاب در هفت فصل به شرح ذیل ارائه شده است: فصل اول، موقعیت جغرافیایی عربستان و اوضاع

کتاب مشهور تاریخ تحلیلی اسلام، نوشته مورخ مشهور معاصر، جناب استاد دکتر سیدجعفر شهیدی است. این کتاب که در سالهای اخیر، به عنوان متن درسی بسیاری از کلاسهای تاریخ اسلام عمومی مورد استفاده قرار گرفته سالیانه هزاران نسخه منتشر می‌شود و دانشجویان رشته‌های مختلف در سرتاسر کشور آن را می‌خوانند و امتحان می‌دهند. به همین دلیل تاریخ تحلیلی اسلام را می‌توان مشهورترین کتاب دکتر شهیدی و نیز یکی از مشهورترین کتابهای تاریخی در سالهای اخیر دانست. نقدی که بر این کتاب

همانند چاپهای اولیه آن در دو جلد چاپ شود ولی در شرایط گرانی فعلی کتاب، با چنین تیراژی بالا، ناخوانده نماند. این کار باعث کاهش چشمگیر قیمت این کتاب خواهد شد و خرید آن را نیز برای دانشجویان تسهیل خواهد کرد.

۲. اشکال دیگر کتاب تاریخ تحلیلی اسلام حجم و شمار صفحات اختصاص یافته به برخی فصول و موضوعات است. از ۱۰۵ صفحه متن مربوط به تاریخ زندگانی رسول اکرم (ص)، فصل اول (عربستان پیش از اسلام) شامل ۳۶ صفحه است که حدود ۳۵ درصد این متن را تشکیل می‌دهد. فصل دوم (ظهور اسلام) ۳۴ صفحه و حدود ۳۲ درصد و فصل سوم (آغاز درگیریها) ۳۲ صفحه و حدود ۳۱ درصد از حجم این متن را به خود اختصاص داده‌اند. بروشنی آشکار است که اختصاص ۳۵ درصد از این متن به عربستان پیش از اسلام و دولتهای جنوبی و شمالی آن که بسیاری مطالب آن با موضوع تاریخ زندگانی رسول اکرم (ص) ارتباط مستقیمی ندارد، غیرضروری است، بخصوص که دو فصل دیگری که به موضوع اصلی درس تاریخ اسلام مربوط هستند از این فصل کوتاهترند. جز این باید اشاره کرد که حجم اختصاص یافته به بسیاری از سرفصلهای تاریخ اسلام نیز دچار اشکال است و با میزان اهمیت این موضوعات همخوانی ندارد. از آن جمله به مواردی اشاره می‌شود:

الف) متن پیمان مدینه که به رغم اهمیت

اجتماعی - سیاسی آن پیش از اسلام؛ فصل دوم، ظهور اسلام؛ فصل سوم، آغاز درگیریها؛ فصل چهارم، خلافت پس از پیغمبر (ص)؛ فصل پنجم، حوزه اسلامی پس از شهادت

غزوه خیبر یکی از مهمترین و مشهورترین جنگهای تاریخ اسلام است، ولی تنها شش سطر از صفحه ۹۲ کتاب را به خود اختصاص داده است، در حالی که سربیه موته در صفحات ۹۳ و ۹۴ حجمی معادل سه برابر غزوه خیبر را در بر گرفته است.

علی (ع)؛ فصل ششم امویان؛ فصل هفتم، مروانیان.

همانگونه که ملاحظه می‌شود، از همه این هفت فصل که مجموعاً ۲۴۰ صفحه کتاب را تشکیل می‌دهند، تنها سه فصل اول که شامل ۱۰۵ صفحه از حجم کتاب است به شرح درس تاریخ اسلام مربوط می‌شود؛ یعنی دقیقاً ۱۳۵ صفحه از مطالب کتاب (بیش از ۵۰ درصد آن) ارتباطی با موضوع این درس ندارد و به جرات می‌توان ادعا کرد: اکثریت قریب به اتفاق دانشجویان رشته‌های مختلفی که این کتاب را خریداری می‌کنند، هیچ مراجعه‌ای به چهار فصل آخر نمی‌کنند. البته نمی‌توان به مؤلف محترم ایراد گرفت که چرا کتابی در خصوص این محدوده زمانی نوشته است. می‌توان انتظار داشت که کتاب مذکور

آن، برای دانشجویان رشته‌های مختلف چندان ضرورتی ندارد و جذاب نیست و تنها می‌توان به کلیاتی از آن اشاره کرد، سه صفحه کتاب (صفحات ۶۴ تا ۶۶) را در برگرفته است که به نسبت حجم کل صفحات مربوط به درس، بسیار زیاد به نظر می‌رسد.

ب) غزوه خیبر یکی از مهمترین و مشهورترین جنگهای تاریخ اسلام است، ولی تنها شش سطر از صفحه ۹۲ کتاب را به خود اختصاص داده است، در حالی که سریه موته در صفحات ۹۳ و ۹۴ حجمی معادل سه برابر مطالب راجع به غزوه خیبر را در برگرفته است.

ج) واقعه مهم و مشهور فتح مکه که در صفحات ۹۴ و ۹۵ کتاب آمده است، تنها اندکی بیش از دو واقعه رجیع و معونه (صفحات ۸۴ و ۸۵) توضیح داده شده است. از این دو - سه مورد و آنچه پیشتر گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که تقسیم‌بندی حجم کتاب براساس طرح و برنامه مشخص صورت نگرفته است.

۳. اشکال دیگر کتاب تاریخ تحلیلی اسلام متوجه تصاویر آن است: جالب توجه است که از ۱۰۵ صفحه مربوط به تاریخ زندگانی رسول اکرم (ص) ۷۷ صفحه آن متن و ۲۸ صفحه آن تصویر است. یعنی اندکی بیش از ۲۵ درصد صفحات را تصاویر پر کرده‌اند، یعنی در برابر هر سه صفحه متن، یک تصویر قرار گرفته است که روشن است اختصاص این تعداد صفحات کتاب به عکسها و

تصاویر، امری غیرعادی است. اکنون مناسب است به خود این تصاویر نیز پردازیم: اولین مشکل این تصاویر، کیفیت بد چاپ آنهاست که در بسیاری موارد نه تنها توجهی را جلب نمی‌کند، بلکه موجب ملالت خاطر نیز می‌شود.

تصاویر کتاب اشکالاتی دیگر نیز دارند. صفحات ۲۰ و ۲۱ کتاب را نقشه‌ای دربرگرفته از اقیانوس اطلس تا هندوستان. بر

از ۱۰۵ صفحه مربوط به تاریخ زندگانی رسول اکرم (ص) ۷۷ صفحه آن متن و ۲۸ صفحه آن تصویر است. یعنی اندکی بیش از ۲۵ درصد صفحات را تصاویر پر کرده‌اند، یعنی در برابر هر سه صفحه متن، یک تصویر قرار گرفته است

بالای نقشه نوشته است: «مسیرهای تجارتي اعراب در قدیم»، ولی خطوط رسم شده بر روی نقشه از لیسبن در اسپانیا و کناره اقیانوس اطلس تا دریای اژه و نیز ختن و کاشغر در شبه جزیره هند را شامل می‌شود؛ یعنی این نقشه در حقیقت شامل بخشهایی از اروپا، تمامی افریقا، خاورمیانه و هند است که اولاً این مناطق هیچ ارتباطی با تجارت اعراب که بیشتر در شبه جزیره عربستان و گاهی نیز در نقاط مرزی همجوارشان صورت می‌گرفت ندارد، و ثانیاً خواننده

کتاب را به اشتباه می‌اندازد. بزرگی نقشه به اندازه‌ای است که شبه جزیره عربستان و خطوط بازرگانی آن در میان این همه خط و نشان محو و ناپدید است و یافتن آن کار آسانی نیست.

در صفحه ۳۱، نمودار مفصلی از تیره‌ها و قبایل عرب عدنانی رسم شده است که حتی

اظهار نظر منحصر به فرد مؤلف محترم در این خصوص، علاوه بر تناقض آشکاری که با متون و مآخذ تاریخ اسلام دارد، با آیات ۲۵ تا ۲۷ سوره احزاب نیز همخوانی ندارد. هم نحوه استدلال و هم دلایل اقامه شده در این بحث بسیار ناستوار و غیر علمی است که البته نقد مفصل آن را باید به فرصتی دیگر حواله داد.

برای دانشجویان دوره لیسانس رشته‌های تاریخ و تاریخ اسلام نیز زیادی است تا چه رسد به دانشجویان رشته‌های دامپروری و پزشکی و زمین‌شناسی و فیزیک و شیمی و... در صفحه ۳۶ نیز نسب‌نامه مفصلی از قریش رسم شده است که آن نیز برای دانشجویانی که این کتاب را به عنوان متن درس عمومی مطالعه می‌کنند، زیادی است. ۴. مطالب و محتوای کتاب نیز گاه گرفتار اما واگرهایی است؛ به عنوان مثال، در صفحات

۸۸ تا ۹۰ کتاب، مؤلف محترم نقد مفصلی درخصوص «سرانجام بنی قریظه» آورده است و ماجرای تاریخی مشهوری را که در بیشتر مآخذ تاریخ اسلام نقل شده، رد کرده است. جدا از اینکه اصولاً کتاب درسی جای چنین بحثهای محققانه و موشکافانه‌ای - که رد و اثبات آنها حتی برای دانشجویان دوره لیسانس تاریخ و تاریخ اسلام نیز امکان ندارد - نیست، باید افزود اظهار نظر منحصر به فرد مؤلف محترم در این خصوص، علاوه بر تناقض آشکاری که با متون و مآخذ تاریخ اسلام دارد، با آیات ۲۵ تا ۲۷ سوره احزاب نیز همخوانی ندارد. هم نحوه استدلال و هم دلایل اقامه شده در این بحث بسیار ناستوار و غیر علمی است که البته نقد مفصل آن را باید به فرصتی دیگر واگذار کرد.

ختم کلام آنکه، کتاب تاریخ تحلیلی اسلام به عنوان یک کتاب تاریخی، خواندنی و قابل استفاده است و حتی از اظهار نظرهایی جالب توجه و علمی تهی نیست، ولی به دلیل خروج موضوعی بیش از ۵۰ درصد از مطالب آن از شرح درس تاریخ اسلام، تقسیم‌بندی نامناسب، ناهماهنگی حجم مطالب آن، زیادی بیش از حد و کیفیت نامناسب تصاویر و نیز برخی اشکالات محتوایی، در کل، کتاب مناسبی برای آشنایی دانشجویان رشته‌های مختلف و غیر تخصصی با تاریخ اسلام نیست. امید است این مهم از طرف مؤلف محترم و استادان این درس مورد توجه قرار گیرد.